

Moraalisäännöt eivät voi olla geneisissä (Risto Koivula)

***Tieteessä tapahtuu* -lehdessä 1/99 professori emerita Kirsti Lagerspetz kirjoittaa Frans de Waalin teoksesta *Hyväluontoinen. Oikean ja väärän alkuperä ihmisessä ja muissa eläimissä*. Teos käsittelee ilmeisesti pääasiassa simpanssien käyttäytymistä. Kommentoin vain Lagerspetzin kirjoitusta, en itse kirjaa. Eräät kirjoituksen ajatukset nimittäin merkitsivät sitä, että suurin piirtein kaikki yhteiskuntatieteiden tähänastiset tulokset, menetelmät ja näkökulmat olisivat täysin päin mäntyä, jos nämä ajatukset olisivat tosia. Ongelmattomia de Waalin-Lagerspetzin johtopäätökset eivät ole puhtaasti biologiseltakaan kannalta.**

Lagerspetz toteaa muun muassa: ”Jos moraalisuuden rakenneosia voidaan tunnistaa muista eläimistä, on todennäköistä, että myös ihmisessä moraalinen käyttäytyminen perustuu perinnölliseen luonteeseemme. Sitä ei ehkä tarvitsekaan käsittää erikseen opetelluksi, ihmisluonnolle vastakkaiseksi elementiksi.” Ja sama asia hieman myöhemmin toisin sanoin: ”Mikäli kädellisillä, jotka ovat lähimpiä sukulaisiamme eläinkunnassa, esiintyy spontaania moraalista käyttäytymistä, ei voida ajatella, että ihmiselläkään moraalit perustuisi pelkälle oppimiselle, että se olisi jatkuvaa itsekkään luontomme kieltämistä. On ajateltava, että sekin on ... ohjelmoitu biologiseen perimäämme.”... ”Monien esimerkkien kautta de Waal todistaa, miten (biologinen, RK) evoluutio on tuottanut moraalisuuden edellytykset: sympatian ja empatian, jotka ovat moraalisuuden peruspilarit, taipumuksen kehittää sosiaalisia normeja, keskinäisen avunannon ja oikeudenmukaisuuden tajun ja kiistojen selvittämisen mekanismit”. Jo ensimmäisessä lainauksessa on oletettu ”selviönä” ainakin kolme julkilausumatonta ja todistamatonta sisäänrakennettua piilo-olettamusta:

Ensinnäkin oletetaan sitä suoraan sanomatta, että simpanssien käyttäytyminen ilman muuta muka olisi geneettisesti perittyä eikä opittua.

Toiseksi pidetään ”selviönä”, että jokin geeniperäinen ”ikuinen ihmisluonto” on olemassa: ellei moraalit olisi geeniperäistä asiantietoa, se voisi olla vain ”todellisen ihmisluonnon”, nyt kuitenkin ”itsekkään”, ja toisaalla myös ”petomaisen”, kieltämistä. Tämä merkitsee sellaisen päättelyjärjestelmän käyttöönottoa, jossa vain sosiobiologian sisäiset vaihtoehdot ovat sallittuja: ellet usko perinnölliseen moraalit, uskot siis esimerkiksi tappaja- ja kannibaali-ihmisluontoon, ja päin vastoin. Erityisen yllättävää on, että ilmeisestikin kaikenlainen opeteltu on sille ihmisluonnolle vastakkaisista. Juuri siten kuitenkin johdonmukaisessa sosiobiologian pitääkin olettaa.

Kolmanneksi moraalit katsotaan geeniperäisenä yksilön ominaisuudeksi, eikä yksilöön nähden ulkoiseksi yhteisön säännöksi. Tämä on ns. hyve/pahemoraalia, jonka mukaan yksilö itse eikä hänen tekonsa on hyvä tai paha, oikea tai väärä. Tämä moraalitulkinta on analoginen ja yhteensopiva sellaisen oikeustulkinnan kanssa, että juridista lakia rikkonut kansalainen on tuomittava vankilaan siksi, että ”hän on roisto”, mistä hänen rikkomuksensa nähdään vain todisteena eikä siis tuomion perimmäisenä syynä. Sellainen moraalitäsitys ei ole sovitettavissa yhteen nykyaikaisen oikeuskäsityksen kanssa.

De Waalin-Lagerspetzin piilo-oletusten asianmukaisesta luonnontieteellisestä todistamisesta vaikkapa vain joidenkin käyttäytymismallien osalta pätkähtäisi Nobelin palkinnot ainakin lääketieteestä ja taloustieteestä. Sellaiseen todistamiseen ei kyllä taatusti riittäisi pelkkä elikoiden tai ihmisten tarkkailu, yhtä vähän kuin luonnon mekaanisten ilmiöiden tarkkailu olisi automaattisesti koskaan johtanut oivaltamaan saati todistamaan Galilein ja Newtonin keksimiä mekaniikan lakeja, puhumattakaan vaikkapa suhteellisuusteoriasta. Pitäisi sulkea pois muut selitysmahdollisuudet. Pitäisi myös paikantaa ainakin jokin moraaligeeni, ja kuvata jokin sen mutaatiosta seuraava ”moraalisairaus” ihmisellä ja simpanssilla. Ja ”sairauden” välittävänä mekanismina ei saisi olla tajuntaan nähden ulkoinen esimerkiksi aistinten fysiologiaan liittyvä tekijä, sehän olisi silloin vain ”tavallinen” poikkeavuus.

Ja jos tältä pohjalta vielä keksittäisiin ihmisen moraaligeenejä stimuloiva tai niiden jotakin tuotetta simuloiva erityinen moraalilääke, esimerkiksi sumute, jolla sodatkin taukoaisivat, ei Nobelin rauhanpalkintokaan varmasti olisi liikaa vaadittu...

Ihmisen evoluutiossa opitut käyttäytymismallit ovat syrjäyttäneet perityt

Televisiossa esitettiin taannoin Afrikan viidakossa kuvattu dokumenttielokuva käyttäytymiseltään sotaisan simpanssipopulaation ”arkipäivästä” (vai liekö ollut juhla), jossa apinat metsästysretkelle lähtiessään kuin saaliinhimonsa lisäämiseksi rouskuttelevat suihin yhden ilmeisen terveen yksilön lauman pennuista, niin että se siitä hyväluontoisuudesta. Moraaliselta kannalta tarkasteltuina perin härskit temput näyttävät valitettavasti onnistuvan lajiominaisuuksien puolesta oikein ”hyvin” niin ihmisiltä kuin simpansseiltakin.

Kun behavioristit ja freudistit kiistelivät varhaislapsuuden ja muun kasvatuksen merkityksestä 1970-luvun tietämissä, raportoitiin populaaritieteellisissä julkaisuissa ja ohjelmissa tutkimuksista, joissa simpanssia ”yksinkertaisemmatkin” apinat, jotka oli pentuina ruokkinut metallinen tai muovinen keinoemo ilman yhteyttä lajitovereihin, eivät luonnostaan osanneet juuri mitään, vaikka ne aikuisina olisikin palautettu lajitovereiden joukkoon. Jos esimerkiksi lisääntyminenkin on opittua, niin mitä sitten jää geneettisesti perityille malleille?

Kognitiivisten taitojen evoluution peruskuvio kädellisillä ja laajemminkin on ollut se, että kerran kehittymään lähdettyään opittujen ns. ehdollisten refleksien järjestelmä, jonka ”koneisto” on aivokuori cortex, on syrjäyttänyt geeneihin ohjelmoituneiden ns. ehdottomien refleksien järjestelmää. Perusolettamus jostakin tietystä simpanssin käyttäytymismallista tuleeekin olla, kunnes toisin todistetaan, että se on matkimalla ja ehdollistumalla opittu malli.

Ihmisellä kielelle perustuva rationaalinen ajattelu, johon liittyy myös tietoisuus, on sittemmin ilmeisesti biologisesti lyhyehkön ajan kuluessa ”kaapannut” biologiselta ehdollisten refleksien järjestelmältä koneiston ja valjastanut sen yhteiskunnallisen ns. kulttuurievoluution palvelukseen (ks. esim. Marty Sereno: A brain that talks, *Discover* 6/96).

Lait, tavat, uskonnot ja moraalit

Sympatia ja empatia moraalin peruspilareina kuulostaa siltä, että moraalisia oltaisiin (vain) niitä kohtaan, joista pidetään. Siinä toisessa biologismin variantissa katsotaan päin vastoin lakien ja moraal sääntöjen palautuvan yksilöiden suhteiden sääntelyyn niemenomaan silloin, kun nämä eivät pidä toisistaan, vahinkojen minimoimiseen yhteisön kannalta ristiriitatilanteissa. Näin usein tehdään myös kokonaan sosiobiologian ulkopuolella. Moraali ei kuitenkaan välttämättä ole vain ristiriitojen sääntelyä.

Lakien ominaispiirre on, että niitä valvoo tähän nimenomaiseen tarkoitukseen perustettu väkivaltakoneisto. Laki ja moraalit ovat toisiaan täydentäviä ja joskus myös vaihtoehtoisia normatiivisen sääntelyn järjestelmiä. Moraali on normatiivisen sääntelyn korkein muoto, jolle lakienkin sääntelytehtävien pitäisi hiljalleen siirtyä, jos yhteiskunta kehittyy eteen- eikä taaksepäin. Mitä korkeampi moraalit, sitä vähemmän yhteiskunta käyttää tai joutuu käyttämään väkivaltakoneistoa.

Moraali ei kuitenkaan ole absoluuttista. Esimerkiksi tieteessä, bisneksessä, taiteessa tai politiikassa ovat omat moraalit sääntönsä, ja rajatapauksissa saattaa viimekädessä juuri tosiasiallisesta moraalikoodista riippua, mikä mainituista elämänalueista jossakin tietyssä toiminnassa on kyseessä.

Moraalin kehitys on riippuvaista tieteen kehityksestä, ja samalla se on myös tieteen tulevan kehityksen eräs edellytys. Moraalitajuntaa ei kuitenkaan pidä samaistaa tavallisen kaukonäköisen päämäärärationalisen toiminnan kanssa: moraalit sääntelyssä jokin yhteisöllinen normi, jonka ei tarvitse olla tyhjentävästi tieteellisesti perusteltu, vaikuttaa yhtenä toiminnan reunaehtona, joskus sen syynäkin.

On olemassa vielä muitakin normatiivisen sääntelyn muotoja, kuten ”äidinmaidossa” äidinkielen tapaan omaksutut tavat, joiden periaatteessa ainoaksi tehtäväksi on jäänyt osoittaa henkilön kuulumista johonkin tiettyyn ryhmään, esimerkiksi ”sivistyneisiin ihmisiin” (ks. esim. Oleg Drobnitski: *Moraalikäsitys*). Järjestöllisten normien piiriin tai siitä pois yksilö voi siirtyä vapaaehtoisesti. Lähinnä järjestöllisiä normeja ovat nykyisin myös ammattikuntien eettiset ohjeet, kirkkojen normit sekä mm. YK:n ihmisoikeuksien julistus jäsenhallituksille. Järjestöllisistä normeista pyritään usein tekemään moraalitormeja.

Erityisestä uskonnollisesta normatiivisesta sääntelystä on kyse vain silloin, kun normia noudatetaan ”sielun pelastukseksi”. Jos uskontokunnan normi on omaksuttu tapana äidinmaidossa sen kummemmin sen sisältöä pohtimatta, se on tapa. Jos taas uskontoperäistä normia noudatetaan, koska ollaan vakuuttuneita nimenomaan tämän normin välttämättömyydestä, oli sen Jahven, Allahin tai Shivan kanssa sitten niin tai näin, niin kyseessä on moraalinen käyttäytyminen. Ja kyse oli tässä siis normeista, joita henkilö tosiasiallisesti noudattaa, ei sellaisista, joita hän vain pitää suotavina tai tarjoaa muiden noudatettaviksi.

Tiede ja sosiobiologismi

Juuri koskaan ei näe väitettävän, että tavat, uskonnot tai äidinkieli olisivat geneeissä: kaikki tietävät, että Suomeen adoptoidusta kiinalaisvauvasta tulee kiinalaisen näköinen suomalainen ja päin vastoin. Jos olemme sosiobiologismien suossa napaamme myöten uskoessamme moraalien ihmislunnon kieltämiseksi, niin olemme siellä kurkkuaamme myöten olettaessamme moraalisaantöjen olevan geneettisesti perittyä asiatietoa.

”Geeniperäisenä” moraalit olisi normatiivisen sääntelyn muodoista alkeellisin: mitä enemmän käyttäytyisimme geneeistä, sitä moraalisempia olisimme! Lait olisivat sitten ilmeisesti valtiollisiksi normeiksi korotettuja geenisaantöjä, jotka mahdollistaisivat ”perverssien” toimittamisen ”laillisesti” vankilaan tai hautaan, ettei yhteiskunta vain pääsisi ”degeneroitumaan”! Ja tavat, teoriat, opinkappaleet, ehkä kielikin, ne kun eivät kerran ole geeniperäisiä, olisivat sitten alusta loppuun pintakiiltoa, taktiikkaa, diplomatiaa, supisitirariteettia, huijausta...

DeWaalien-Lagerspetzin oletukset johtavat siis näkemään itse yhteiskunnan sosiaalisine normeineen päähämme geneettisesti ohjelmoituneiden tajunnallisten rakenteiden materialisoituneena kuvana, mikä onkin sosiobiologismien ideologian perussanoma. Koko nykyaikainen tietemme kyllä pohjautuu sille aivan päinvastaiselle käsitykselle, että tajuntamme olisi ulkoisen objektiivisen todellisuuden ilmiöiden, niin fysikaalisten, biologisten kuin yhteiskunnallistenkin, historiallisesti tarkentuva kuva.

Käytän termiä (socio)biologismi edellä mainitsemassani hieman toisessa merkityksessä kuin Lagerspetz, joka näyttää nimittävän sosiobiologiaksi vain ”pahan” ihmislunnon teorioita ja ns. itsekkään geenien teoriaa. Itsekkään geenien teorian ei terminologiani mukaan tarvitse aivan välttämättä olla sosiobiologismia lainkaan, jos oletetaan sellaisten geenien, jotka määräävät jonkin kategorisen käyttäytymismallin ja asettuvat täten oppimisen esteeksi, pelanneen itsensä ja geeniohjelmoituneet käyttäytymismallit ulos ainakin pääasiassa jo ennen ihmistymistä.

Sosiobiologismilla on ”tilausta” trikinä poliittisen keskustelun kääntämiseksi siitä, millainen yhteiskunnan pitäisi olla, valetieteelliseksi mihinkään johtamattomaksi jauhamiseksi siitä, millainen ihminen muka ”todella on”. En suinkaan väitä, että voitaisiin suunnitella millainen yhteiskunta tahansa, mutta väitän, että yhteiskunnan kehitystä määräävät yksilöön nähden ulkoiset, eivät sisäsyntyiset lainalaisuudet. Sosiobiologismien tilaus on ohimenevää.

Kirjoittaja on diplomi-insinööri, joka työskentelee tutkijana Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun Konetekniikan osastolla.

risto.koivula@lut.fi